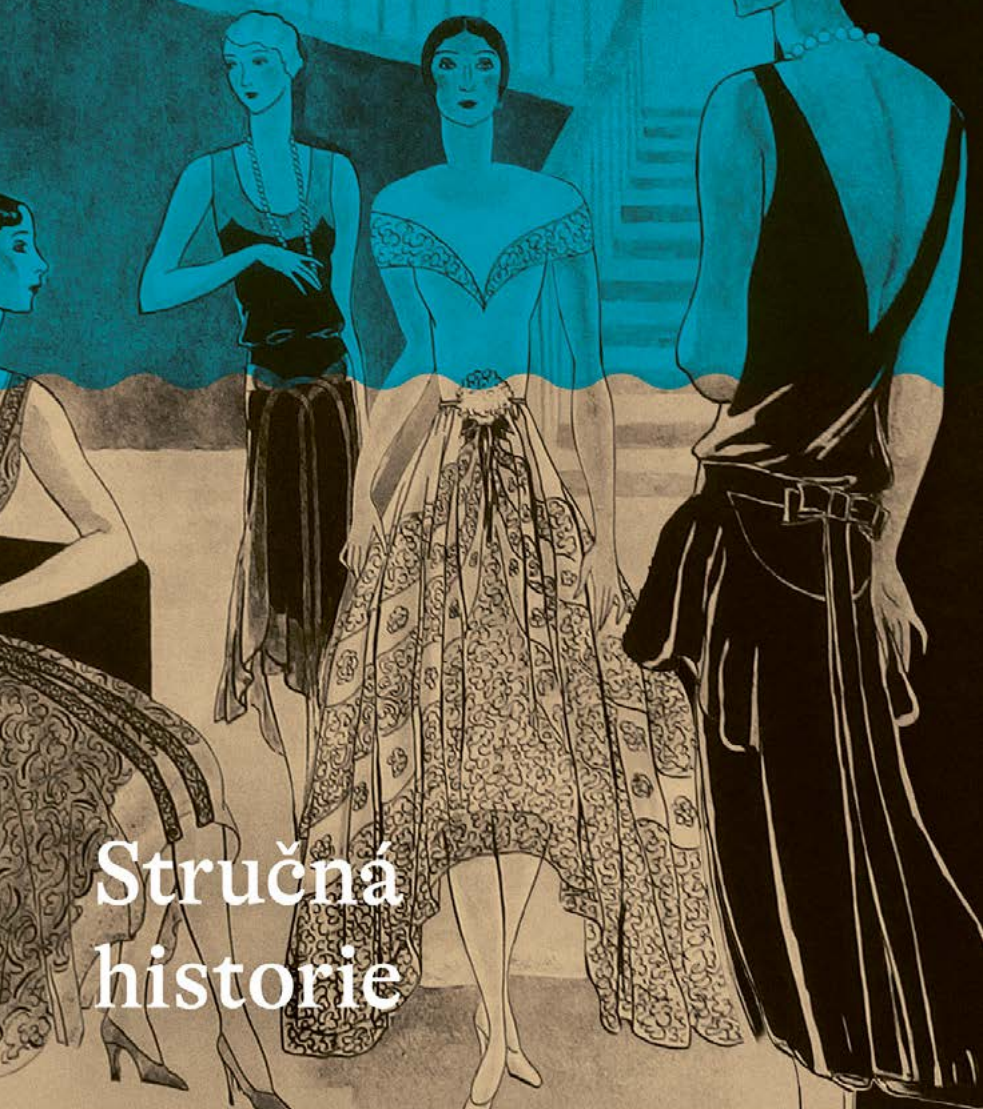

ČESKÁ ŽENA

Milena

Lenderová

Stručná
historie

Česká žena

Vyšlo také v tištěné verzi

**Pa
se
ka**

Milena Lenderová

Česká žena – e-kniha

Copyright © Paseka, 2026

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Česká žena

Milena Lenderová
Česká žena

Stručná historie

Lektorovala prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Copyright © Milena Lenderová, 2025

ISBN tištěné verze 978-80-7637-507-9

ISBN e-knihy 978-80-7637-656-4 (1. zveřejnění, 2026) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7637-657-1 (1. zveřejnění, 2026) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-7637-658-8 (1. zveřejnění, 2026) (ePDF)

Obsah

Úvod zčásti osobní — 13

1. Privátní žena — 17

Postava příběhu: Eliška Rejčka — 21

Dětství a mládí — 24

Narodit se jako dívka... — 24

Dívčí pueritia aneb Stav panenský — 26

Vzdělání dívek — 28

Dívčí vzdělání doby předmoderní — 28

Reforma „emancipované“ vladařky — 30

Soukromé ústavy — 32

Vyšší dívčí — 34

Hasnerova reforma — 35

2. Manželství a mateřství — 37

Postava příběhu: Marie Magdalena Trčková z Lípy,
„rozšafná hospodyně“ — 41

Manželství — 44

Uzavření sňatku: legislativa — 44

Manželství z rozumu, manželství z lásky — 46

Strategie volby partnera — 47

Sociální bariéry — 51

Rozvod a rozluka — 53

Mateřství — 54

Příchod na svět — 54

Mateřství v reálném socialismu — 56

3. Sexualita a plánované rodičovství — 63

Postava příběhu: Marie Manrique de Lara,
ovdovělá z Pernštejna, provdaná von Mansfeld — 67

Sexualita a manželský život — 69

Sex ve středověku — 70

Bujará renesance a baroko — 71

Dlouhé 19. století: od ruměnce k jeho zániku — 73

První republika: sexualita předmětem zkoumání — 76

Sex budovatele „lepšíh zítřků“ — 78

4. Stáří a vdovství — 81

Postava příběhu: Terezie Riegrová,
mlynářka, vdova, babička — 85

Stáří — 87

Staré ženy — 89

Babičky — 93

Vdovy — 95

Předmoderní vdova — 95

Cesta k „moderní“ vdově — 97

5. Cesta na trh práce — 101

Postava příběhu: Rosalie Řenčová, rozená Hallerová,
ovdovělá Skalická, porodní bába z Kožlan — 105

Práce pro soukromou ženu — 108

Středověk a raný novověk — 108

Profese bez kvalifikace — 112

Služka — 112

Kojná a chůva — 115

Dělnice — 116

První kvalifikace: porodní bába — 119

Konec „soustředě žen“? — 121

6. Od maturity k univerzitě — 123

Postava příběhu:

MUDr. Mirka Klímová-Fügnerová — 127

Učitelky — 130

Minerva — 134

Univerzita — 136

Lékařky — 138

Ženy ve vědě — 142

Vědkyně v privátním prostoru — 145

7. „Traumata“ ženství — 149

Postava příběhu: Vzporná Lajnerová — 153

Legislativní kontext (ženských) provinění — 155

Vybočení v privátním prostoru — 159

Cizoložství — 159

Vyhnání plodu a interrupce — 161

Infanticidium — 165

Přestupky a zločiny žen ve veřejném prostoru — 168

Rebelky — 168

Radikalizace žen za první světové války — 170

Násilí proti ženám — 173

Domácí násilí — 173

Znásilnění ve veřejném prostoru — 175

Ženy a válka — 179

Sexualizované násilí jako součást válečných konfliktů — 180

Ženy bojující a ošetřující — 183

Závěr — 192

Výběrový seznam literatury — 195

Původ vyobrazení — 201

Úvod zčásti osobní

Je to čtvrt století, co jsem napsala knihu *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století* (rozuměj v 19. století). Název napovídá, že šlo o knížku o ženách. V témže roce vyšly další dvě publikace týkající se ženských dějin, autorkami byly rovněž ženy. Všechny jsme měly za to, že je třeba „psaní o dějinách žen“ nějak legitimizovat, zdůvodnit. Soudě podle ohlasu, jehož se všem publikacím dostalo, to třeba nebylo.

Léta, která následovala, byla v psaní *women history* nesmírně plodná. Nejvíce se dařilo historikům – a hlavně historičkám – raného novověku: s využitím genderové analýzy posunuly o pár kilometrů dál představu o ženských životních cyklech. Zajímavé poznání přinesl výzkum zaměřený na obyvatelky raněnovověkých měst, nejen v Čechách, ale i na Moravě či ve Slezsku. Objevily se mnohé práce věnované dějinám ženské vzdělanosti. Zpracované je téma prvních ženských poslankyň a senátorek či prvních žen ve vědě. Významně pokročilo bádání, které se týká postavení žen po roce 1948, zato období druhé republiky a německé okupace stále představuje pole málo orané.

Historická demografie přiblížila i ty vrstvy společnosti, které dlouho zajímaly jen historiky třídního boje. Medievalisté přišli se svými objevy o ženách městských a urozených

či o dvorské kultuře. Vznikly původní české práce věnované fenoménu starých žen a vdov, v nichž autoři už neuplatňovali jen demografickou metodu, ale využili analýzy pramenů osobní povahy. Nové zkoumání si zasloužily čarodějnice (v následujícím textu je nenajdete, omlouvám se, ale jejich „činnost“ nepokrývá celé *longue durée* dějin žen). Nezapomeňme na práce věnující se ženské práci či dějinám těla a jeho disciplinaci – z pohledu historiků se zatím zajímavější jeví tělo ženské. Rozvíjející se *queer studies* přinesly rovněž řadu pozoruhodných výsledků.

Čtenář jistě postřehl omezený výběr témat. Protože ediční řada *Stručná historie* má pevně daný rozsah, soustředila jsem se především na problémy, které je třeba nadále rozvíjet, a to i za cenu, že základní výzkum je teprve v plenkách. Platí to především pro téma ženy a válka, ženy a násilí. Téma, tak aktuální v současnosti, přímo volá po solidním výzkumu. Vynechala jsem téma ženy a politika, o kterém bylo už mnohé napsáno, a velmi nerada též téma ženy a umění. Čtenář jistě postřehne nestejný rozsah jednotlivých částí a nestejnou pozornost věnovanou jednotlivým tématům a jednotlivým epochám. Tato asymetrie má důvod: jsem historikem 19. století, tam je můj výzkum původní. Jinde jsem se opřela o velmi solidní výsledky jiných badatelů. Jejich práce uvádím v seznamu literatury.

Ptala jsem se, jak to bylo s ženskými životními cykly od středověku do druhé poloviny 20. století. Jak to bylo s manželstvím, mateřstvím, ženskou prací, vzděláním. S ženami rebelkami i ženami oběťmi mužské dominance. Jak se ze *soukromé* ženy stala žena *veřejná*? Snad jsem na tuto otázku částečně odpověděla.

A ještě poznámka na závěr. Asi budu obviněna, že mé feministické přesvědčení není důsledné: ve výčtech (nikoli v konkrétních případech) používám generického maskulina. Tedy nikoli lékaři a lékařky, historici a historičky, učitelé a učitelky atd. Prostým propočtem jsem totiž zjistila, že tato *politická* korektnost text prodlužuje a v posledku čtenáře unavuje. A tak napíšu-li lékaři, myslím též na všechny lékařky, napíšu-li učitelé, míním i záslušnou práci učitelek. Vzpomenou-li historiků, myslím na nás, historičky.

1.

Privátní žena

Malířka Helena Emingerová žila v letech 1858–1940. Portrétovala dívky, stařeny, žebráky a děti. Kreslila je v době, kdy už moudří lidé nepochybovali o tom, že je dětství autonomní a důležitou životní etapou. Sama měla štěstí. Přišla na svět v rodině vzdělaného a hudbymilovného právníka a klavíristky, v níž se nejen synovi (stal se právníkem), ale i třem dcerám dostalo nadstandardního vzdělání: Kateřina byla klavíristka a spisovatelka, Helena malířka a grafička, Julie učitelka

Postava příběhu: Eliška Rejčka

Richenza, narozená 1. září 1288, byla jedinou dcerou polského velkoknížete, od roku 1295 krále Přemysla II. Velkopolského a Rixy Švédské, dcery sesazeného švédského krále Valdemara Birgerssona. V pěti letech ztratila matku – podle některých pramenů ji „v návalu surové vášně“ ubil vlastní manžel. Otec se znovu oženil s Markétou Braniborskou. Malá princezna byla zasnoubena Otovi Braniborskému, synovci své macechy. Podle dobového zvyku měla podstoupit výchovu na dvoře svého ženicha, ten ale v chlapeckém věku zemřel. Zbytek krátkého dětství strávila v cisterciáckém klášteře v Owińskách nedaleko Poznaně, kde byla její teta Anna, starší sestra Přemysla II., abatyší. Zřejmě zde se Richenze dostalo kvalitního vzdělání. A zde se nejspíš dozvěděla o násilné smrti svého otce, jenž byl 8. února 1296 zavražděn spiklenci v polském městě Rogoźně. Zarmoutilo ji to? Otce sotva znala...

V srpnu 1300, ve svých dvanácti letech, byla provdána za ovdovělého českého krále Václava II., o sedmnáct let staršího. Ten sňatkem podepřel svůj nárok na polskou korunu; na názor Richenzy se nikdo neptal. Dětství malého děvčete skončilo. Sňatek zatím naplněn nebyl, Richenza ještě nedospěla, a Václav se do druhého manželství dvakrát nehrnul.

První etapu ženského životního cyklu, panenství, strávila dívka ve společnosti Václavovy tety, vévodkyně Griffiny Haličské, na hradě v Budyni nad Ohří.

Sňatek byl naplněn 26. května 1303, téhož dne byla Richenza v bazilice svatého Víta na Pražském hradě korunována českou a polskou královnou. Při té příležitosti přijala jméno Alžběta, česky Eliška; *Rejčka* je zkomoleninou jejího původního jména. Václav II. zemřel již v červnu 1305, několik dní poté, co Eliška porodila dceru Anežku. Ze sedmnáctileté Rejčky se tak poprvé stala vdova, navíc vdova v ohrožení. Její nevlastní syn Václav III. byl zavražděn v srpnu 1306 a Rejčka se ocitla v nepřízni přemyslovských princezen Elišky Přemyslovny a její sestry Anny, manželky Jindřicha Korutanského. Roku 1306 uspěl v *soutěži* o uprázdněný český trůn Rudolf Habsburský, rovněž vdovec, a vybral si Rejčku za manželku. Po roce manželství opět ovdověla; Rudolf, podle některých kronikářů „zahuben vášnivým milováním“ Eliščiným, zemřel při obléhání Horažďovic. Oba zesnulí manželé na Rejčku štědře pamatovali v odkazech. Jako zástavu obdržela pět východočeských měst, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Poličku a Vysoké Mýto. V sérii válečných konfliktů, které zmítaly zemí, se mladá vdova postavila po bok Habsburků u vědomí toho, že od Přemyslovců, konkrétně od Elišky Přemyslovny, nelze čekat nic dobrého. Tento racionální kalkul se vyplatil i poté, co se Habsburkové museli vzdát nároků na českou korunu. Dvojnásobná vdova si vybudovala alternativní dvůr nejprve v Hradci Králové, poté – od roku 1318 – v Brně. Pro obě města byl její pobyt přínosem. Žila nezávislým politickým (v roce 1316 zasnoubila bez vědomí krále dceru Anežku

polskému vévodovi Jindřichu Javorskému a postoupila mu Hradec Králové coby záruku na dceřino věno), ba i milostným životem (nejšťastnější léta prožila se ženatým Jindřichem z Lipé).

Ze životních etap, které středověká patristika přiřkla ženám, totiž panenství, manželství a vdovství, byla Rejčka nejšťastnější jako dvojitá vdova. Její dětství bylo obdobím po sobě jdoucích traumat, prožitých mezi lhostejnými příbuznými. Stala se nástrojem velmocenských plánů, politickou zástavou. Měla si vůbec komu postěžovat? Jistě nebudeme daleko od pravdy, když prohlásíme, že první etapa v životním cyklu člověka měla nejen ve středověku do ideálu daleko. Zvlášť když se člověk narodil jako dívka. Což platí nejen pro *hradeckou královnu*.

Dětství a mládí

Narodit se jako dívka...

Středověké a raněnovověké útlé dětství, *infantia*, bylo obecně velmi krátké, což platí pro všechny sociální vrstvy. Snad nejkratší bylo v prostředí vládnoucích rodů a nejvyšší šlechty, v případě dívek ještě kratší než u chlapců. Další fáze dětství, *pueritia*, znamenala pro chlapce přípravu na dospělý, profesní život, přičemž škála profesí variovala od orání pole po správu státu. Dívkám se nic takového nenabízelo. Dívčí dětství uzavřel v privilegovaném prostředí časný sňatek nebo odchod do kláštera, ve středních a dolních vrstvách nekompromisní zapojení do práce v domácnosti či jako pomocné síly v řemesle, obchodě a zemědělství. Už reakce okolí na příchod novorozence byla určena jeho pohlavím. Lidé se více radovali z narození chlapce, a to bez ohledu na sociální prostředí, v němž přišel na svět. Porodit syna znamenalo dát společenství *muže, člověka*, rodině dědiče trůnu, erbu, polností, dílny, živnosti, podniku či alespoň jména, státu vojáka a poplatníka, později občana a voliče. Porodem dcery přivedla matka na svět tvora, jehož bylo třeba hlídat, pokud možno obvěnit a provdat. Po staletí trvajícím despekt k ženskému novorozenci byl první fází despektu, který měla společnost k ženskému pohlaví obecně. Nejen ve starověku, ale patrně i ve středověku můžeme mluvit

o pohlavně selektivní infanticidě. Český antropolog a historik Milan Stloukal nevyklučuje, že mezi odloženými (a tím k smrti odsouzenými) novorozenci v počátcích českého státu mohly převažovat dívky. S prosazujícím se křesťanstvím tato praxe sice ustoupila, přesto byla děvčatům od středověku do konce 19. století věnována obecně menší pozornost než chlapcům. Děvčata bývala zanedbávána po stránce materiální i intelektuální. Hůře stravována, hůře oblékána, hůře vzdělávána, pokud vůbec.

Skutečnost, že narození dívky mělo neblahý aspekt ekonomický, je nesporná. S každou dcerou v rodině vyvstala otázka věna, což byla od středověku až do poloviny 20. století, do úplné ekonomické emancipace žen, otázka velmi závažná. Navzdory tomu, že osvícenský populacionismus přiznal hodnotu i dívce – budoucí matce budoucího daňového poplatníka, vojáka, řemeslníka, sedláka... Otcové prostě očekávali narození syna.

O pocitech otců doby předmoderní toho moc nevíme – byl Karel IV. smutný, když zasnuboval a provdával své nedorostlé dcery a nikdy je víc nespáčil? Co cítil František Štěpán Lotrinský, který měl k potomkům zjevně vřelejší vztah než jeho žena Marie Terezie? Kancléř Metternich tvrdil, že otec jeho první ženy Eleonory Arnošt Kounic měl svou dceru tak rád, že se od ní nechtěl odloučit ani po jejím sňatku v září 1795. Proto prý ve smlouvě prosadil, aby manželé Metternichovi i po svatbě zůstali bydlet ve Slavkově. Důvod Kounicova rozhodnutí bude prozaičtější: mít novomanžela, proslulého sukničkáře, aspoň zpočátku pod dohledem. Sám kancléř ale choval lásku ke všem svým potomkům, či dokonce k vnoučatům, bez ohledu na

jejich pohlaví. A pokud nahlédneme do intimního světa např. schwarzenberské primo- a sekundogenitury, můžeme směle prohlásit, že se dcery těšily stejnému dílu rodičovské lásky jako synové. Možná to bylo i proto, že zde „krize v následnících“ nikdy nenastala... Hezký vztah ke svým dcerám měl i Jan Rott, otec Karoliny Světlé a Žofie Podlipské, či Andreas Pech, předčasně zesnulý otec Elišky Krásnohorské. Zakladatel moderní české politiky František Ladislav Rieger ze tří dětí preferoval prvorozenou Mářinku, jeho cholerický kolega František August Brauner měl své dcery rád stejně jako své syny. A stejně tak Tomáš Garrigue Masaryk...

První republika byla státem, který – alespoň legislativně – přiznal oběma pohlavím stejná práva. Zrušeny byly i výsady rodu. Přesto občas nezastřené otcovské preference k maskulinním potomkům neskončily. Jistá rezidua trvají ostatně dodnes, i když jejich verbalizace patří spíše do komunikace pivnic či tribun fotbalových stadionů. Nicméně se zdá, že pohlaví dítěte už většinou nehraje roli.

Dívčí pueritia aneb Stav panenský

Zatímco u chlapců začala etapa zvaná *pueritia* zahájením výuky, ať už soukromé, či – později – institucionalizované, pro dívky podobná hranice až do školního patentu Marie Tereze neexistovala. Dokud jsou bez vlastního školství, jsou dívky velmi brzy integrovány do světa dospělých. Ano, byly rodiny, které svým dcerám vzdělání poskytly, zůstaly ale výjimkou. Pokud budeme struční, je možné říct, že až do konce novověku dívčí věk od ztráty mléčného chrupu do první menstruace (s výjimkou nejvyšších vrstev) nikoho nezajímal.

Na začátku pohlavní dospělosti vstoupila dívka do stavu zvaného panenský. Z pohledu církevních otců zaujímal v ženských životních cyklech nejvyšší místo. Teprve za ním následoval stav vdovský, na posledním místě byl stav manželský. Ideální pannou byla panna oděná do řeholního roucha. Husitské války ale smetly kláštery, včetně ženských, panna v církevním rouchu přestala coby ideál platit, byť tridentský koncil opět zdůraznil nadřazenost panictví, po případě panenství a celibátu nad manželstvím.

Historičky Jana Ratajová a Lucie Storchová rozlišují pro panenství raného novověku dva modely: model teologický a model měšťanský. Teologický model vychází ze středověké patristické tradice, je stavem trvalým a jeho hodnota spočívá právě v jeho trvalosti. Měšťanský model je stavem dočasným, v ideálním případě ho vystřídá stav manželský. Výchova panny měla dvě stránky – nábožensko-mravní a společenskou. Správná panna poklízí, je zbožná, šetrná, čistotná, dbá na svůj zevnějšek i čistotu příbytku. K jejím ctnostem patří bázeň boží, málomluvnost, stud, pokora. S pacholky nemá žertovat a mluvit s nimi jen tehdy, je-li to nutné. Nemá být parádivá, v oděvu nechť je cudná. Tento model v základních obrysech vydržel minimálně do první poloviny 19. století: měšťanská „panna“ vykazovala až na práh moderní společnosti raněnovověké kvality. Ani zavrženíhodné vlastnosti se od 16. století nevyvíjely: lehkovážnost, marnivost, lenost, nedbalost.

Pedagogické spisy předminulého věku nevěnovaly problémům dívek mnoho pozornosti, jejich dospívání chápaly jako méně nebezpečné, méně obtížné, než tomu bylo u chlapců. Změna nastala v tomto ohledu až na přelomu

století, především díky překladové literatuře. Dívčí dospívání přelomu 19. a 20. století už tematizuje nejen odborná, ale i krásná literatura. Panenské ctnosti přestávaly platit: mezi válkami byly dívky, ve srovnání se svými matkami, odvažnější, otevřenější, samostatnější. Hranice mezi dívčím a chlapeckým světem zvolna mizela – do velké míry díky koedukovanému školství, sportu a dalším volnočasovým aktivitám.

Druhá polovina 20. století navázala na prvorepublikové rozvolnění a odbourání hranic mezi pohlavími pokračovalo. Od druhé poloviny 20. století přestává být panenství všeobecně vzývanou hodnotou. Vrstevníci je považují za handicap dokládající, že dívka je neatraktivní, prudérní a sexuálně nevyvinutá.

Vzdělání dívek

Dívčí vzdělání doby předmoderní

Připomeňme, že první životní etapa končila v šesti až sedmi letech. Přejít do další vypadal jinak ve středověku, jinak v raném novověku a jinak v 19. století, kdy už časům mezi raným dětstvím a dospělostí neúprosně vládla škola. Což platilo i pro dívky. Jedno je však jasné: až do 19. století bylo pro společnost vzdělání žen okrajovou záležitostí. Většinou se jím nezabývaly ani samotné ženy, třebaže se už ve středověku setkáváme s ženami vzdělanými, ba dokonce s literárně činnými. Jejich počet ale je, upřímně řečeno, více než zanedbatelný. Pokud se dívky vzdělávaly, pak velmi vzácně, v rodičovském domě; ty, které se zaslíbily Bohu, v klášterním osamocení. Dívčí výchově se věnoval řád cisterciáček, jehož kláštery vznikaly i v českých zemích – jeden,

ve Starém Brně, vznikl zásluhou Elišky Rejčky, která – jak víme – byla jako dítě také vychována v klášteře této řehole, stejně jako obě sestry Václava I., Anna a pozdější sv. Anežka. Vedle cisterciáček pěstoval ženskou vzdělanost řád benediktinek či ženské žebravé řády. Edukaci městských dívek se ve středověku věnovaly bekyně, členky náboženské sekty beghardů: seznamovaly své žákyně se základy literárního umění, se společenskou výchovou, a především s nezbytnými ženskými ručními pracemi.

V době předbělohorské vstupují sporadicky žákyně do městských škol, nelichotivě označovaných jako „školy pokoutní“. Kdo si chtěl založit takové *učiliště*, požádal obec o dovolení; ta většinou vyhověla. Dívčí pokoutní školy se v 16. století objevily v Náchodě, Kadani, Mělníku, Rakovníku, Lounech, Pardubicích a Kutné Hoře. Ojedinelé jsou dívčí partikulární školy, variace na partikulární školy chlapecké, kde vyučovali bakaláři a byly řízeny univerzitou – víme o dívčí škole ve Slaném či Hradci Králové. Také bratrské školy měly v předbělohorské době v odděleních nejmenších žáčků chlapecké a dívčí třídy, vyšší učení zůstávalo vyhrazeno jen chlapcům.

S náznaky dívčího školství se objevují teoretické úvahy o rozsahu vzdělání, jež ženám přísluší. Polemika se vede převážně mimo české země, ohlas sem ale pronikl. Erasmus Rotterdamský prosazoval vzdělání dívek v zájmu dobré manželské shody. Martin Luther vyžadoval u žen alespoň základy gramotnosti. Pro vzdělání dívek byl i Jan Amos Komenský. Reformace dávala přednost patriarchálnímu modelu rodiny – vzorem není rozverná a vzdělaná renesanční dáma, ale ctnostná manželka a matka, která umí číst

a psát. Protireformační hnutí nezůstalo pozadu: tridentský koncil, konaný v letech 1545–1563, prosazoval vzdělání jako předpoklad výuky v přísné katolické víře od nejútlejšího mládí, a to i pro dívky. K realizaci této myšlenky bylo v pobělohorských Čechách daleko – síť far, natož škol, nebyla dostatečná.

Samostatné dívčí školy se vyskytovaly sporadicky. Roku 1655, 120 let po vzniku řehole v Brescii, založila hraběnka Sibylla z Lamboy v Praze klášter voršilek, o něco později vznikl i na Hradčanech. Voršilky ošetřují nemocné, podporují chudé a – co je důležité – vychovávají a vzdělávají dívky. Dlouhou životaschopnost prokázal klášter voršilek s dívčí školou v Kutné Hoře. Vznikl roku 1712, na základě tereziánského patentu se škola stala veřejnou. Vzdělávala dívky po celé 19. a první polovinu 20. století, po únorovém puči byla násilně zrušena, sestry byly internovány a zařízení, včetně archivu, zničeno.

Kláštery, v nichž žena složila trvalý slib panenství, měly i jiná pozitiva než službu Bohu. Ze šlechtického a městského stavu odčerpávaly redundantní ženskou populaci; řeholní život navíc umožnil vzdělaným dívkám realizovat nejen jejich výtvarný (krása výšivek církevních textilií bere dodnes dech), ale i intelektuální potenciál. Stačí připomenout osudy a dílo obou dcer barokního velmože a kverulanta Františka Antonína Šporka, především té starší, Marie Eleonory, překladatelky děl francouzských jansenistů.

Reforma „emancipované“ vladařky

Prvním impulzem k reformní činnosti Marie Terezie, která se neváhala obklopit (většinou) zkušenými rádci, byla

prázdná státní kasa. Výsledkem pak změny, které posunuly monarchii dopředu. Jedna z nich přinesla mírné narovnání vztahu obou pohlaví: patent z roku 1774 nařizoval vzdělávací povinnost pro chlapce i dívky ve věku od šesti do dvanácti let. Tereziánský školní zákon vešel v platnost k 1. lednu 1775. Připouštěl i domácí výuku, dítě se však muselo dvakrát do roka dostavit k prověření vědomostí do některé hlavní či normální školy. Pár měsíců po vydání zákona vypracovala školská komise, pověřená jeho uvedením do života, učební plán pro dívčí školy. Mluvílo se v něm sice především o ženských ručních pracích, nicméně se předpokládalo všeobecné vzdělání děvčat a postupné odstranění rozdílů mezi pohlavími ve výchově i ve vzdělání. Povinnost postarat se o gramotnost vlastního dítěte rychleji pochopili lidé ve městech než na venkově, lidé zámožnější než chudina, rodiče chlapců než rodiče dívek. Za vlády Josefa II. úřady ve věci docházky přitvrdily, což částečně pomohlo. Deset let po uvedení reformy v život bylo v Čechách přes 2 200 škol triviálních (farních nebo filiálních), hlavních a normálních (vzorných, vzorových), většinou koedukovaných a poskytujících základy vzdělání. V celkovém počtu škol figurovalo jen 36 dívčích (do roku 1808 se uvedený počet zvýšil o jednu).

Důvodů k pomalému prosazování ženského vzdělání bylo několik. Hlavní překážkou byla představa o jeho zbytečnosti, zakořeněná především v nižších vrstvách, které tvořily většinu populace. Výrazně nepomohl ani fakt, že nejchudší děti byly osvobozeny od placení školného. Poslat dítě do školy znamenalo zbavit rodinu jednoho páru pracujících rukou. Děvčata byla od útlého věku pravou rukou

matčinou, byla nepostradatelná při hlídání mladších sourozenců, výpomoci v kuchyni, na zahradě, na pastvě, v hospodářství. Chudé rodiny se tak naučily využívat úlev, které nabízel tereziánský školský patent pro sirotky a děti v námezdním pracovním poměru a pro děti městské chudiny zaměstnané v prvních továrnách. Venkovští učitelé, důvěrně obeznámení s rodinnými poměry svých žáků, omlouvali nepřítomnost dítěte ve škole nikoli jen z důvodů daných zákonem.

Dívky, pokud do veřejné školy chodily, pocházely takřka výhradně z dolních vrstev. Rodiny, které byly jen stupínek nad nimi, dopřávaly svým dcerám domácí výuku (což platilo bezezbytku pro šlechtu i zámožné městské vrstvy) či soukromý ústav, klášterní i laický.

Soukromé ústavy

Podnět k realizaci dívčí školy, která by dostála sílícímu sebevědomí národa, vyšel z kroužku dívek scházejících se zřejmě od roku 1836 kolem spisovatelky Bohuslavy Rajské, vlastním jménem Antonie Reissové, v domě jejího švagra lékaře Václava Staňka. Ta se rozhodla založit dívčí školu s cílem vzdělávat nejen dívky způsobilé dostat svému ženskému údělu, ale – a v tom překročila představy většiny svých mužských vlasteneckých současníků – dát nezbytný profesionální základ českým učitelkám. Roku 1841 se vydala do Vídně a Prešpurku (Bratislavy) na obhlídku tamních dívčích ústavů. Našla zde potřebnou inspiraci, a tak když o dva roky později složila na pražské normální škole učitelské zkoušky, podala roku 1844 žádost ke guberniu o povolení otevřít vzdělávací ústav pro dívky od pěti do osmnácti (!)

let. Gubernium její žádosti vyhovělo, Rajská zahájila vyučování. Před samostatnou existencí dala – nikoli zcela dobrovolně – přednost sňatku: provdala se za Františka Ladislava Čelakovského a odešla s ním na jaře 1845 do Vratislavi. Ve vedení školy se vystřídalily dvě ředitelky, kvalita se vytratila a ústav roku 1870 zanikl. Ztroskotal i další pokus o českou dívčí školu, spojený se jménem Polky Honoraty Zapové. Na podzim roku 1855 školu skutečně otevřela, ale už 4. ledna 1856 zemřela na souchotiny. Na další soukromý dívčí vzdělávací ústav si Praha musela počkat do roku 1862. Byl jím ústav manželů Františka a Anny Tesařových. Ač byly jeho počátky skrovné, získal si brzy proslulost a působili zde později proslavení pedagogičtí reformátoři, například páter Jan Karel Škoda, Josef Bačkora, Václav Kredba. Po určité době zde český jazyk a dějiny učil spisovatel Antal Stašek.

V souvislosti s konkordátem, dohodou mezi rakouským císařstvím a papežskou kurií z roku 1855, jež rozšířila vliv katolické církve na veřejný život, posílila pozice církve také ve vzdělávacím systému. Jedním z důsledků bylo svěření dívčího školství školským sestrám, ženským kongregacím věnujícím se výchově dívek ve školách, výchově dětí v opatrovnách, sirotčincích a další dobročinných ústavech. V Čechách to byl jednak řád anglických panen, usazený v Praze od roku 1747, jednak kongregace školských sester de Notre Dame. První město, kde se jeptišky ujaly veřejného dívčího školství, byl Hradec Králové. Do konce 19. století působilo v českých zemích přes 500 sester, které se staraly o 92 vzdělávacích a jiných ústavů, soukromých i veřejných. Připomeňme ještě milosrdné sestry sv. Kříže, které přišly

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Česká žena.

Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.